

zi Memî Bey'in 1593'te Sisak'ta ölümünden sonra burası ocaklık olarak onun vârislerine bağışlanmıştır. 1626'da şehirde % 90'ından fazlasını müslümanların oluşturduğu 800 civarında hâne vardı. Bu sayı, şehrin 1687'de Habsburglar tarafından zaptına kadar hemen hemen değişmemiştir. Bu tarihten az önce burayı gören Evliya Çelebi, şehrin kallesinin dağlık bir yerde beşgen şeklinde olduğunu, Hırvat ve Slavon memleketlerinin stratejik öneme sahip noktasında yer aldığını yazar.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru şehrin kontrolü, Hacı Paşa, İbrâhim Paşa ve Hasan Paşa adlı nüfuz sahibi üç mahallî idarecinin eline geçti. Bunlardan ikincisi, Evliya Çelebi şehre geldiğinde kendisini ağırlayan Memîbeyoğulları'na mensup Sarhoşzâde İbrâhim Paşa olmalıdır. Diğer ikisinin kimliği ise belli değildir. 1637 tarihli bir seyahatnâmede, kasaba Slavonya'nın en önde gelen şahıslarının ikametgâhı olarak zikredilir. Bu da bir Osmanlı kaynağında Diyakova'dan yanlış olarak bir eyalet diye bahsedilmesinin sebebi olabilir.

İbrâhim Paşa ve Hasan Paşa burada inşa ettirdikleri camilerle şöhret ve nüfuzlarını arttırmışlardı. Şehir merkezinde o sıralarda dört beş mescid bulunmakta iken bu camiler, dış kesimde 100 m. aralıkla biri kuzey tarafında, diğeri güneyde inşa edilmiş olup kuzeydeki kubbesi kurşun kaplıydı. Her iki paşanın konağı camilerinin yanında bulunmaktaydı. Kuvvetli taş bloklarla inşa edilen hamam bir kaplıca suyunun kenarında yer alıyordu. Kervansaray ise muhtemelen tahta malzemenle yapıldığı için bugüne ulaşmamıştır. Kalenin yanında bulunan caminin ilk tahrirde adı geçen cami olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin mahallî idarecisi Hacı Paşa'nın sarayı bu caminin yanındaydı, fakat bu zat buranın bânisi olarak zikredilmez. Ortaçağ'dan kalma katedral kale içinde yer alıyordu ve camiye çevrilmemişti. Nitekim 1666 tarihli bir maaş defterinde kale içinde cami olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca 1569 tarihli icmal defterinde, kale içinde sancak beyi haslarına dahil ziraat sahası bulunduğu da görülmektedir. İbrâhim Paşa'ya izâfe edilen kuzeydeki cami, Hırvatistan'da bugüne ulaşabilen az sayıdaki Osmanlı dinî eserlerinden biridir. Burası Osmanlılar'ın ayrılışından sonra kilise haline getirilmiş, son zamanlarda restore edilerek karakteristik vasıflarına yeniden kavuşturulmuştur. *Kâmû-*

sü'l - a'lâm'da, XIX. yüzyıl sonlarında Kosova vilâyetine bağlı bir kaza merkezi olarak gösterilen şehrin bu sıralarda 17.000 kadar nüfusu, on altı camii, iki medresesi, bir rüşdiyesi ve birkaç sıbyan mektebi, Ortodoks ve Latinler'e mahsus kilise ve mektepleri ile han, hamam ve 1000 kadar dükkânı vardı (VI, 4786-4787). Osmanlı hâkimiyetinden ayrıldıktan sonra pek gelişme gösteremeyen şehrin 1961'de 12.077 olan nüfusu bugün 16.000'i aşmış bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 351; nr. 672; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 522-523; *Kâmûsü'l-a'lâm*, VI, 4786-4787; T. Papić — B. Valenčić, *Zupna crkva Svih Svetih u Dakovu*, Zagreb 1990.

NENAD MOAÇANIN

DİYANET

(bk. DİN).

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Türkiye'de İslâm diniyle ilgili işleri yürütmek, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerinin yönetmekle görevli kamu kuruluşu.

Osmanlı Devleti'nde din işleri, başında şeyhülislâmın bulunduğu meşihat makamı tarafından yürütülmekteydi. Ancak meşihatın görev ve yetkileri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerine oranla çok daha geniş bir alanı kapsıyordu. Dinî konularda fetva vermesi, devletin yönetimiyle ilgili temel ilke ve kanunların konulmasında söz sahibi olması yanında ilmiye sınıfı tarafından yürütülen yargı ve eğitim öğretim görevleri de bu makama bağlı olup günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Adalet ve Millî Eğitim bakanlıkları ile Yüksek Öğretim Kurumu arasında paylaşılmış olan hizmetlerin hemen tamamı meşihat bünyesinde toplanmıştır. Fakat XIX. yüzyıl başlarından ve özellikle Tanzimat döneminden itibaren şeyhülislâmlığın görev ve yetki alanı giderek daraltılmış, daha Cumhuriyet dönemine gelinmeden, şeyhülislâmlığa bağlı olarak ilmiye sınıfının tekelinde bulunan yargı, eğitim öğretim ve vakıflarla ilgili hizmetlerin büyük bir bölümü Adliye, Maarif ve Evkaf nezâretlerine verilmiş, böylece şeyhülislâmlığın görev ve yetki alanı fetva işleri, medreselerdeki öğretim ve şer'îyye mahkemeleriyle sınırlan-

dırılmıştı. İttihat ve Terakkî döneminde çıkarılan bir kanunla (18 Cemâziyelevvel 1335/12 Mart 1917) bütün şer'î mahkemeler ve bağlı kuruluşları da Adliye Nezâreti'ne bağlandı. Daha sonra 14 Şaban 1338 (3 Mayıs 1920) tarihli Bilumum Mehâkim-i Şer'îyyenin Meşihata İade-i İrtibatı Hakkında Kânûn-ı Muvakkat ile şer'î mahkemeler tekrar meşihata bağlanmıyışa da bu kanun o tarihte Büyük Millet Meclisi hükûmeti idaresi altında bulunan bölgelerde geçerli olmamıştır. Bu idare döneminde Osmanlı Devleti'nin son yıllardaki dinî teşkilât yapısında başka bir değişiklik yapılmamış, Meşihat-ı İslâmiyye'nin uhdesinde bulunan bütün hizmetler, bağlı bulunduğu Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti'nce yürütülmüştür.

3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı Şer'îyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kuruldu. Bu kanunla, vekâletin görevlerinden muâmelâtla ilgili dinî hükümlerin resmî uygulamadan kaldırılıp yasama ve yürütme yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun oluşturduğu hükûmete ait olduğu vurgulanmış; İslâm dininin hukuk kuralları (muâmelât-ı nâs) dışında kalan inanç ve ibadetlerle ilgili hükümlerinin yürütülmesiyle ibadet yerlerinin idaresi Diyanet İşleri Reisliği'ne, vakıfların yönetimi ise Evkaf Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti ile bazı özel vakıflar tarafından yönetilen bütün mektep ve medreseler de aynı tarihte çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrîsat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır.

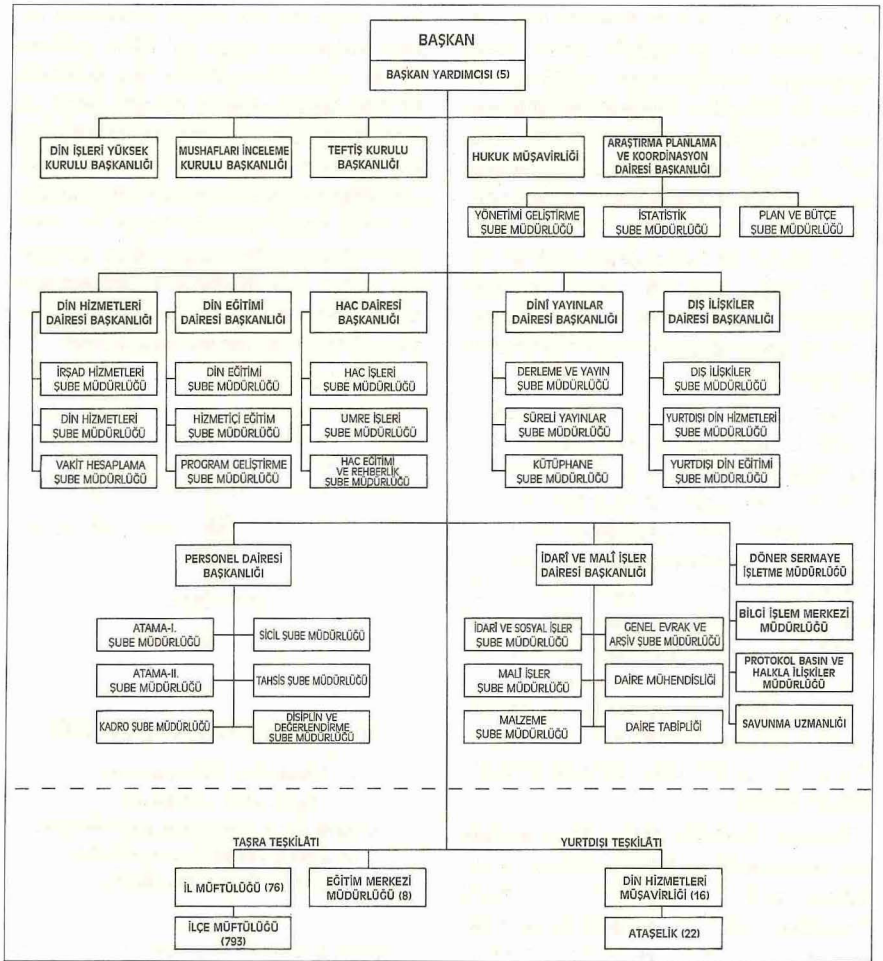
Günün şartları içinde alelacele çıkarıldığı anlaşılan 429 sayılı kanun başkanlığın teşkilât yapısını belirlememiş, sadece Diyanet İşleri reisinin başvekilin inhâsı üzerine cumhurreisi tarafından tayin edileceğini (md. 3), kuruluşun başvekâlete bağlı olduğunu, teşkilât hakkında bir nizamnâme düzenleneceğini (md. 4), ülke sınırları içindeki bütün cami, mescid, tekke ve zâviyelerin idaresiyle buralardaki görevlilerin tayin ve azillerine Diyanet İşleri reisinin yetkili bulunduğunu (md. 5), il ve ilçe müftülerinin başkanlığa bağlı olduğunu (md. 6) tesbit etmiştir. Ayrıca Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti bünyesinde olup her birinin on birer üyesi bulunan Hey'et-i İftâiyye, Tedkikat ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti ve Evkaf Şûrası'nca yapılan hizmetleri yürüt-

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

mek üzere sekiz kişiden oluşan Hey'et-i Müşavere kurulmuş, meşihat bünyesinde 1889'da teşkil edilen Tedkik-i Mesâhif Heyeti de Diyanet İşleri Reisliği'ne bağlanmıştır.

Osmanlılar'ın son döneminde başlayan, dinî idare teşkilâtının görev ve yetkilerinin kısıtlanması faaliyeti bu dönemde de sürdürüldü. 30 Kasım 1341 (1925) tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zâviyeler ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun gereğince tekke ve zâviyelerin kapatılması sonucu, bu yerlerin yönetimi ve buralarda görevli şeyhler ve diğer hizmetlerle ilgili yetkiler ortadan kalktığı gibi, 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 Malî Senesi Bütçe Kanunu ile (md. 6) cami ve mescidlerin idaresi ve imam, hatip, müezzin, kayyim ve diğer hizmetlilerin tayin, nakil, emeklilik ve azillerine dair bütün yetkiler Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devredildi. Başkanlık, bu genel müdürlükle koordineli olarak sadece cami hizmetlerinin dinî yönünü takip etmeye yetkili kılındı. Böylece 4081 hayrat hademesiyle yirmi altı cuma ve kürsü vazisi, kadrolarıyla birlikte Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne geçmiş oldu. Bu durum, 23 Mart 1950 tarih ve 5634 sayılı kanun yürürlüğe girinceye kadar sürdü.

Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili hükümleri, 1965 tarihli 633 sayılı kanuna kadar yürürlükte kalan 429 sayılı kanunda, bu kuruluşun teşkilât yapısı ve kadroları gösterilmediği gibi 4. maddede, teşkilâtın görev ve çalışmalarını düzenlemek üzere hazırlanacağı belirtilen nizamname de çıkarılmadı. Böylece başkanlık, uzun yıllar bütçe ve barem kanunlarında gösterilen kadro ve idarî yapıya göre hizmetlerini yürütmeye çalıştı. 1924-1926 yıllarına ait bütçe kanunlarının Diyanet İşleri Reisliği bölümünde merkez teşkilâtı, reis, hey'et-i müşavere ve me'mûrîn-i merkezîyye; taşra (idâre-i vilâyât) teşkilâtı ise müftü, müftü müsevvidi, dersîâm, müstehikkin-i ricâl-i ilmiyye, vâiz, hademe gibi unvanlar maaş yekûn olarak gösterilmiş, kadro dereceleri ve sayıları belirtilmemiştir. Başkanlığın idarî yapısı ve kadroların unvan, adet ve maaş miktarı, ilk olarak 1927'den itibaren bütçe kanunlarında ve 30 Mayıs 1929 tarih ve 1452 sayılı Devlet Memurları Maaşâtının Tevhid ve Teâdülüne Dair Kanun'a ekli cetvelde gösterilmiş; bu cetvel, söz konusu kanunun 2. maddesi gereğince 1935 yılı-

Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilâtını gösteren şema

na kadar (2800 sayılı kanun çıkıncaya kadar) başkanlığın teşkilât kanunu sayılmıştır. Buna göre başkanlığın merkez teşkilâtı bünyesinde Müşavere ve Tedkik-i Mesâhif heyetleri dışında Müessesât-ı Diniyye, Me'mûrîn ve Sicil (1929'dan itibaren Zat İşleri), Levâzım, Tahrîrat ve Evrak olmak üzere dört müdürlük bulunmaktaydı. Bu müdürlüklerin ilk ikisi, 1931 yılı Haziran ayından itibaren bütün kadro ve personeliyle birlikte Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devredildi. Taşra teşkilâtı ise müftülüklerden ibaret olup bu tarihlere büyük iller dışında birçok il ve ilçede sadece müftü bulunuyordu.

Başkanlık, kuruluşundan on bir yıl sonra, 14 Haziran 1935 tarih ve 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile ilk teşkilât kanununa kavuştu. Bu kanunda teşkilâtın yapısı, kadro durumu, merkez ve taşra görevlilerinin nitelikleri ve tayin

usulleri gösterilmiş, görevler ise kanunun 2. maddesi gereğince düzenlenen ve 11 Kasım 1937 tarih ve 7647 sayılı kararnâme ile yürürlüğe konan Diyanet İşleri Reisliği Teşkilâtının Vazifelerini Gösterir Nizamname ile belirlenmiştir. Her il ve ilçe merkezinde başkanlığa bağlı bir müftü bulunmasını hükme bağlayan ve mahallinde yapılacak müftü seçimi usulünü belirleyen bu kanun idarî yapıda bir değişiklik getirmedi. Ancak merkez ve taşra teşkilâtı kadroları derece, unvan ve sayı olarak yeniden tesbit edildi; merkez teşkilâtının yirmi dokuz, taşra teşkilâtının 451 olmak üzere toplam kadro sayısı 480 oldu. Müşavere Heyeti'nin üye sayısı ise sekizden beşe düşürüldü. 5 Temmuz 1939 tarih ve 3665 sayılı kanunla ilk defa bir reis muavinliği kadrosu ihdas edildi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de çok partili siyasî hayata geçilmesi,

vatandaşlara din ve diyanetle ilgili isteklerini hükümet ve partilere daha rahat ulaştırma imkânı verdi. Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti, o güne kadar bu konuda takip ettiği temel politikasını değiştirerek 1949 yılında İmam-Hatip kurslarını ve Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'ni açtı. 1950 genel seçimlerine birkaç gün kala 5634 sayılı kanun çıkarılarak Diyanet İşleri Başkanlığı yeniden düzenlendi. 29 Nisan 1950 tarihinde yürürlüğe giren bu kanunla merkez teşkilâtındaki bazı birimlerin adları değiştirilmiş, bazı yeni birimler (Hayrat Hademesi ve Yayın müdürlükleri) kurulmuş, ilk defa gezici vâzilik ihdas edilmiş ve bütün vâziler maaşlı kadroya geçirilmiştir. Ayrıca 1931 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devredilmiş olan camiler ve cami görevlileriyle ilgili yetkiler başkanlığa iade edilerek 4503 hayrat hademesi başkanlık bünyesine alınmış, köy ve kasabalarda kadrosuz olarak imamlık yapma işi de başkanlık ve müftülüklerin yazılı iznine bağlanmıştır. Diğer taraftan merkez ve taşra teşkilâtı kadroları yeniden tesbit edilmiş, bütçe kanunlarının D ve S cetvellerinde gösterilen hayrat hademesi ve Kur'an öğreticisi kadroları dışında merkez teşkilâtına elli iki, taşra teşkilâtına da 889 olmak üzere toplam 941 kadro tahsis edilmiştir. 2 Temmuz 1951 tarihinde çıkarılan 5806 sayılı kanunla da dinî yayın işinde kullanılmak üzere Dinî Yayınlar Döner Sermayesi kurulmuştur.

1960 İhtilâli'nden sonra yapılan 1961 anayasası, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içindeki yerini aynen muhafaza ederek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getireceği hususunu ifade etmiştir. 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile, daha önceki on üç kanunda dağınık halde bulunan hükümler yürürlükten kaldırılarak başkanlıkla ilgili mevzuat tek metinde toplanmış, yeni görevler ve yeni birimler ilâve edilerek teşkilât geliştirilmiş ve günün şartlarına göre daha geniş bir hizmet imkânı sağlanmıştır. Bu kanunun ihtiva ettiği önemli yenilikler, bütün görevler için belli nitelik ve tahsil şartı getirilmesi, Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu yerine başkanlığın en yüksek karar ve danışma organı olarak üyeleri seçimle belirlenip bakanlar kurulu kararıyla tayin edilen Din İşleri Yüksek Kurulu'nun teşkili, Teftiş Kurulu, Hukuk Müşavirliği, Dinî Hizmetler ve Din

Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet binaları - Kocatepe / Ankara

Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi, Personel Dairesi, Donatım Müdürlüğü'nün kurulması, bucak ve köy camileri için ihtiyaç karşılancaya kadar her yıl 2000 imam-hatip kadrosu verilmesinin hükme bağlanmasıdır. Kanuna bağlı cetvelerde başkanlığın kadroları yeniden tesbit edilerek merkez teşkilâtına 203, taşra teşkilâtına 19.490 olmak üzere toplam 19.693 kadro tahsis edilmiş; bütçe kanunlarına ekli D ve S cetvellerinde yer alan 12.283 adet kadro ile başkanlığın bu tarihteki kadro sayısı 31.976'ya ulaşmıştır.

Daha sonraki yıllarda bakanlar kurulu kararı ile yeni bir birim olarak Araştırma Plan ve Program Bütçe Başmüsavirliği (1971), Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi bünyesinde Dış Hizmetler Müdürlüğü (1971) ve Hac İşleri Müdürlüğü (1976) kurulmuş, 1978 yılında Araştırma Plan ve Program Bütçe Başmüsavirliği, Araştırma ve Planlama Dairesi'ne dönüştürülmüş, Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi, Din Hizmetleri Dairesi ve Olgunlaştırma Dairesi adıyla ikiye ayrılmış, ayrıca yeni bir birim olarak Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi ile Yurtdışı Din Hizmetleri Müşavirliği kadroları ihdas edilerek yurt dışı teşkilâtı kurulmuştur.

Başkanlığın ilk eğitim merkezi Bolu'da açılmış (1973), bunu sırasıyla Ankara, İstanbul (Haseki), Elazığ (Harput), Antalya, Kastamonu, Manisa, Konya ve Bolu (Akçakoca) eğitim merkezleri takip etmiştir. Bunlardan İstanbul ve Konya

eğitim merkezlerinde lisans üstü seviyesinde öğrenim görme imkânı sağlanmıştır.

1978 yılı hac mevsiminde başkanlıkça deneme mahiyetinde bir hac seferi düzenlenmiş, organizasyonun başarılı ve faydalı görülmesi üzerine 1979'da Hac Dairesi kurulmuş ve bakanlar kurulu kararı ile bu tarihten sonra hac seferlerinin düzenlenmesi Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. Ancak 1989'dan itibaren bazı seyahat acentelerine de belli bir oranda hacı götürme yetkisi tanınmıştır.

1965 tarih ve 633 sayılı kanun, 1982 ve 2088 sayılı kanunlarla iki defa değiştirilmiştir. Bunlardan 24 Mart 1977 tarih ve 2088 sayılı kanunla, yeter sayıda İmam-Hatip Lisesi mezunu tâlip bulunmadığı için vekâleten göreve alınan yaklaşık 12.000 ilkokul mezunu imam-hatip asalete geçirilmiş, böylece 633 sayılı kanunun öngördüğü nitelik prensibi zedelenmiştir. 26 Nisan 1976 tarih ve 1982 sayılı kanunla yurt dışı teşkilâtı kurulması, hac işlerinin düzenlenmesi, il disiplin kurullarının teşkili, din hizmetleri sınıfının da diğer memurlar gibi Me'mûrîn Muhâkemâtı Hakkında Kanun hükümlerine tâbi olması gibi önemli yenilikler getirilmişse de bu kanun, Anayasa Mahkemesi'nin 18 Aralık 1979 tarih ve E: 79 / 25 - K: 79 / 46 sayılı kararıyla usul yönünden iptal edilmiş, meydana gelen kanun boşluğunu doldurmak üzere hazırlanan tasarılar henüz kanunlaşmamıştır (1994 yılı başları). Başkanlığın şu andaki organik ve fonksiyonel yapısı, 18 Temmuz 1984 tarih ve 190 sayılı kanun hükmünde kararname eki kadro cetveline ve 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'a göre düzenlenmiş bulunmaktadır. 1982 anayasası Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut konumunu muhafaza etmiş, özel kanunla gösterilen görevleri "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek" yerine getireceğini belirtmiştir (md. 136).

Diyanet İşleri Başkanlığı bugün merkez, taşra ve yurt dışı teşkilâtlarından oluşmaktadır. Merkez teşkilâtı başkanlık makamının yanı sıra ana hizmet birimleri, danışma ve denetim birimleriyle yardımcı birimlerden meydana gelir. Başkanlık makamı Diyanet İşleri başkanı ile beş başkan yardımcısından oluşur. Başkan teşkilâtın bütün çalışmalarını düzen-

lemek, yürütmek ve denetlemekle görevlidir. Başkan yardımcıları ise başkan tarafından verilen görevleri yaparlar. Başkanlığın ana hizmet birimleri şunlardır: 1. **Din İşleri Yüksek Kurulu.** Başkanlığın en yüksek karar ve danışma organıdır. Kurul başkanı, başkan vekili, on dört üye ve çeşitli uzmanlardan oluşur. Başkanlığın ana hizmet politikasını tesbit eder, dinî soruları cevaplandırır, dinî konularla inceleme ve araştırmalar yapar, başkanlıkça yayımlanacak yazılı, sesli ve görüntülü yayınların neşrine karar verir. 2. **Mushafı İnceleme Kurulu.** Çeşitli kişi ve kuruluşlarca bastırılacak olan mushafı inceleyerek hatasız basımlarını sağlar. 3. **Din Hizmetleri Dairesi.** İrşad Hizmetleri, Din Hizmetleri ve Vakıf Hesaplama şube müdürlüklerinden oluşan bu daire, toplumu din konusunda aydınlatmakla ilgili hizmetleri yürütür. Kameri aybaşılarını, dinî günleri ve namaz vakitlerini belirler. Gerektiğinde kible tesbitlerini yapar. 4. **Din Eğitimi Dairesi.** Kur'an kurslarının ve eğitim merkezlerinin açılışı, eğitim öğretim, denetim ve yönetimiyle ilgili işleri yürütür. Din Eğitimi (Kur'an kursları), Hizmetiçi Eğitim ve Program Geliştirme şube müdürlüklerinden oluşur. 5. **Hac Dairesi.** Hac İşleri, Umre İşleri ve Hac Eğitimi ve Rehberlik şube müdürlüklerinden teşekkül eder. Hacca ve umreye gideceklerin bu seyahatlerle ilgili her türlü muamelelerini planlar ve yürütür. 6. **Dinî Yayınlar Dairesi.** Derleme ve Yayın, Süreli Yayınlar ve Kütüphane şube müdürlüklerinden meydana gelen bu daire başkanlığın yazılı, sesli ve görüntülü yayım işlerini yürütür. Ayrıca dinî yayınları derler ve başkanlık kütüphanesini yönetir. 7. **Dış İlişkiler Dairesi.** Dış İlişkiler, Yurtdışı Din Hizmetleri ve Yurtdışı Din Eğitimi şube müdürlüklerinden oluşur. Başkanlığın yurt dışı temaslarını ve yurt dışındaki vatandaş ve soydaşlara götürülecek din hizmetleriyle ilgili işleri yürütür. Başkanlık hizmetleri konusunda inceleme ve temasta bulunmak üzere ülkemize gelen yabancı kişi ve heyetlere rehberlik eder.

Danışma ve denetim birimleri: 1. **Tefiş Kurulu.** Kurul başkanı, müfettiş ve müfettiş yardımcılardan meydana gelir. 2. **Hukuk Müşavirliği.** 3. **Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi.** Yönetimi Geliştirme, İstatistik, Plan ve Bütçe şube müdürlüklerinden oluşur.

Başkanlığa bağlı yardımcı birimler de şunlardır: 1. **Personel Dairesi.** Atama, Kad-

ro, Sicil, Tahsis, Disiplin ve Değerlendirme şube müdürlüklerinden oluşur. 2. **İdarî ve Malî İşler Dairesi.** İdarî ve Sosyal İşler, Malî İşler, Malzeme, Genel Evrak ve Arşiv şube müdürlükleriyle Daire Tabipliği ve Daire Mühendisliği'nden meydana gelir. 3. **Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü.** Başkanlık yayınlarının basım, yayım, yapım, dağıtım, tanıtım ve satışını sağlar. 4. **Bilgi İşlem Merkezi Müdürlüğü.** 5. **Protokol, Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.** 6. **Savunma Uzmanlığı.**

Taşra teşkilâtı il ve ilçe müftülükleriyle eğitim merkezlerinden ibarettir. Taşra teşkilâtında yetmiş altı il ve 839 ilçe müftüsü, 1401 vâiz, 194 cezaevi vâizi, 62.567 imam-hatip, 10.546 müezzin-kayyim, 5848 Kur'an kursu öğreticisi müftülüklere bağlı olarak görev yapmaktadır. Müftü yardımcısı, müdür, öğretmen, müftülük murakıbi, büro personeli ve yardımcı personelle birlikte taşra teşkilâtının toplam kadro sayısı 87.185'tir (1993).

Yurt dışı teşkilâtı, işçi yurttaşların ve müslüman soydaşların yoğun olarak bulunduğu Batı ülkeleriyle Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki büyükelçilik ve başkonsolosluklar nezdinde din hizmetleri müşavirlik ve ateşeliklerinden oluşur. Halen 157 süreklî yurt dışı görevli kadrosu bulunmaktadır. Ayrıca yurt dışındaki vatandaşlar tarafından açılan camilerde geçici olarak görevlendirilmiş 800'den fazla görevli mevcuttur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü kamu hizmetleri şu şekilde sıralanabilir: a) **Fetva Hizmetleri.** Dinî konularla ilgili olarak yurt içi ve yurt dışından çeşitli kişi ve kuruluşlarca sorulan hususlar merkezde Din İşleri Yüksek Kurulu, taşrada ise il ve ilçe müftülükleri tarafından cevaplandırılmaktadır. b) **İrşad ve Tebliğ Hizmetleri.** Yurt içinde Din Hizmetleri Dairesi, yurt dışında Dış İlişkiler Dairesi'nce planlanmakta olup yurt içinde müftü, vâiz ve cami görevlileri, yurt dışında müşavir, ateşe ve diğer din görevlileri tarafından yürütülmektedir. Bu hizmetler vaaz, hutbe, konferans, seminer, kurs, panel vb. yollarla yapılmaktadır. c) **İbadet ve Cami Hizmetleri.** İmâmet, hitâbet, ezan, ikâmet, mukabele, dinî gün ve gecelerde mevlid okunması ve özel program düzenlenmesi, cemaatin din konusunda aydınlatılması, isteyenlere Kur'an-ı Kerim ve ilmiyal bilgilerinin öğretilmesi yanında camilerin bakımı gibi işlerdir. Bu hizmetler imam-hatiplerle müezzin - kayyimler tarafından

yürütülmektedir. Türkiye'de 1992 yılı sonu itibarıyla 68.203 cami vardır. Bu sayıya her yıl yaklaşık 1500 cami eklenmektedir. d) **Eğitim Hizmetleri.** Din Eğitimi Dairesi'nce yürütülmekte olan bu hizmetler eğitim merkezleriyle Kur'an kurslarında gerçekleştirilmektedir. Eğitim merkezlerinde görevliler hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimi görmektedir. İki devreli olan Kur'an kurslarının ilk devresinde Kur'an'ı yüzünden okuma ve gerekli ilmiyal bilgileri öğretilmekte, ikinci devresinde ise isteyenlere hâfızlık yaptırılmaktadır. 1992 yılı itibarıyla Kur'an kursu adedi 5614 olup öğrenci sayısı 162.473'tür. e) **Yayın Hizmetleri.** Toplum din konusunda aydınlatmak üzere yazılı, sesli ve görüntülü yayımlar yapılmaktadır. Halen *Diyanet Aylık Dergi*, *Diyanet Çocuk Dergisi* ve *Diyanet Dergisi* adlı süreli yayınlar gerçekleştirilmektedir. Kitap olarak bastırılan ve ilmi eserler, edebî eserler, kaynak eserler, meslek kitapları, halk kitapları ve çocuk kitapları serilerinden oluşan yayınların sayısı 1992 yılı sonu itibarıyla 328'e ulaşmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 1924 yılından itibaren fiilen, 1961 (md. 154) ve 1982 (md. 136) anayasaları ile de anayasa gereği olarak genel idare içinde yer alan bir kuruluştur. Bu kuruluşa genel idare içinde yer verilmesi, bir taraftan devletin dine müdahale ettiği, diğer taraftan devlet bütçesinden din hizmetleri için harcama yapılmasının laiklik ilkesiyle bağdaşmadığı ileri sürülerek eleştirilmiştir. Nitekim 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun değişik 36. maddesindeki din hizmetleri sınıfıyla ilgili hükümlerin ve 633 sayılı kanunun, anayasanın laiklik ilkesine aykırı olduğu iddiası ile iptali için Anayasa Mahkemesi'nde dava açılmış, bu iddia yüksek mahkeme tarafından, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinî bir teşkilât değil genel idare içinde yer almış idarî bir teşkilât olduğu, başkanlığın anayasada yer almasının ve mensuplarının memur sayılarak maaşlarının bütçeden karşılanmasının devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmediği, dinin devletçe denetiminin yürütülmesinin, din işlerinde çalışacak kişilerin yetenekli şekilde yetiştirilerek dinî taassubun önlenmesi ve dinin toplum için mânevî bir disiplin olmasının sağlanması gibi ülke koşullarının zorunlu kıldığı ihtiyaçlara uygun bir çözüm yolu bulmak amacını taşıdığı" gerekçeleriyle reddedilmiştir (15 Haziran 1972 tarih ve 14.216

sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan E: 1970/53 - K: 1971/76 sayılı karar). Gereğede-ki, "başkanlık mensuplarının memur sayılarak maaşlarının bütçeden karşılanması devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmediği" ile "dinin devletçe denetiminin yürütülmesi" ifadeleri arasındaki çelişki açıktır ve bu son ifadeyle, devletin din işlerine müdahale etmek ve dini denetim altında bulundurmamak istediği ortaya konmaktadır.

Evkaf ve Şer'iyye Vekâleti'ni kaldırarak Diyanet İşleri Reisliği'nin kuruluşunu sağlayan 429 sayılı kanunla din ve devlet işleri birbirinden ayrılmışsa da Diyanet İşleri bütün teşkilât ve personeliyle birlikte hükümetin emrine verilmiş, böylece laiklik ilkesiyle bağdaşmayan "devlete bağlı din" sistemi kurulmuştur. Uzun yıllar uygulama da bu yönde olmuş, genel idare içine alındığı halde yeterli bütçe ve kadro verilmediği, ayrıca mevzuatı düzenlenmediği için başkanlığın hizmet ve faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Nitekim ezan, ikâmet, tekbir ve salânın Türkçe olarak icrası devlet emriyle sağlanmış, 2 Haziran 1941'de kabul edilen 4055 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun ile 526. maddenin ikinci fıkrasına ilâve edilen, "Arapça ezan ve kamet okuyanlar, üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar" hükmü, 17 Haziran 1950 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Ayrıca başkanlık 1950'li yıllara kadar yayın ve irşad faaliyetlerini, 429 sayılı kanunun sınırlandırdığı dar çerçevede yürütmeye mecbur olmuştur.

Bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet bünyesinde yer almasının ve genel bütçeden din hizmetleri için harcama yapılmasının laiklik ilkesiyle bağdaşmadığını ileri sürenler bulunduğu gibi, siyasî iktidarın emrindeki bir teşkilâtın din konusunda güvenilir olamayacağını, bu sebeple din işlerinin cemaatlere bırakılmasının gerekli olduğunu söyleyenler de vardır. Bunun yanında, din hizmetlerinin uyum içinde yürütülmesinin ancak düzenli bir teşkilâtla mümkün olabileceği görüşünü benimseyen çoğunluk ise başkanlığın, siyasî iktidarların her dönemde karşılaşılan baskı ve müdahalelerini bertaraf edecek ve ondan beklenen hizmetleri en iyi şekilde yerine getirebilecek tarzda -tedricen de olsa- ilmi, idarî ve malî özerkliğe kavuşturulmasını istemektedir. Nitekim 633

sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 19. maddesi uyarınca, 1-5 Kasım 1993 tarihleri arasında Ankara'da toplanan I. Din Şurası'nda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsü konusu geniş şekilde tartışılmış, gerekli kanunî düzenlemeler yapılarak bu kuruluşun Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü vb. kuruluşlar gibi devlet bünyesi içinde özerk bir yapıya kavuşturulması ve Diyanet İşleri başkanının seçimle belirlenmesi görüşü benimsenmiştir. Şûra ayrıca bu kuruluşun idarî bakımdan hükümet yerine doğrudan cumhurbaşkanlığı makamına bağlı olmasını istemiştir.

Devlet düzeni içindeki yerinin tartışılması bir yana, Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşundan bugüne kadar gerek Türkiye içinde müslüman halka, gerekse özellikle 1960'lı yıllardan sonra yurt dışındaki müslüman Türk toplumlarına imkânları ölçüsünde din hizmeti vermeye çalışmış; cami hizmetlerini bir disiplin içinde yürütmeyi, bazı dinî grupların daha çok siyasî temellere dayalı iddialarının aksine, toplumu din konusunda temsil etmeyi başarmıştır. Laiklikle daha çok bağdaşacak bir statü değişikliğinin bu kuruluşu umulan etkinliğine kavuşturacağını söylemek mümkündür.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLARI		
	Başlama tarihi	Ayrılış tarihi
Mehmet Rifat Börekçi	04.04.1924	05.03.1941
M. Şerefettin Yaltkaya	14.01.1942	23.04.1947
Ahmet Hamdi Akseki	29.04.1947	09.01.1951
Eyüp Sabri Hayırlıoğlu	12.04.1951	10.06.1960
Ömer Nasuhi Bilmen	29.06.1960	06.04.1961
Hasan Hüsnü Erdem	06.04.1961	13.10.1964
Mehmet Tevfik Gerçekler	15.10.1964	16.12.1965
İbrahim Bedrettin Elmali	17.12.1965	25.10.1966
Ali Rıza Haksas	25.10.1966	15.01.1968
Lütfi Doğan (vekil)	15.01.1968	25.08.1972
Lütfi Doğan (Dr.)	26.08.1972	26.07.1976
Süleyman Ateş	28.07.1976	07.02.1978
Tayyar Altıkulaç	09.02.1978	10.11.1986
Mustafa Said Yazıcıoğlu	17.06.1987	02.01.1992
Mehmet Nuri Yılmaz	02.01.1992	(görevde)

Diyanet İşleri başkanlarından ilk üçü görevde iken vefat etmiş, Tayyar Altıkulaç kendi isteğiyle emekli olmuş, Ankara Üniversitesi'nden izinli olarak başkanlık görevini yürüten Mustafa Said Yazıcıoğlu aslı görevine iade edilmiş, diğerleri ise emekliye sevk edilerek veya başka görevlere nakledilerek görevden alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Müşavere Heyeti Kararları; Ali Fuad Başgöl, *Din ve Laiklik*, İstanbul 1962, s. 186-192; G. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamîlik* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1973, s. 39-68; Nail Aslanpay, *Diyanet İşleri Başkanlığı*, Ankara 1973; İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979, s. 147-149, 165; Nihat Aytürk v.dğr., *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilât Tarihçesi (1924-1987)*, Ankara 1987; a.m.f.ler, "Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçesi", *Diyanet Dergisi*, XXV/1, Ankara 1989, s. 33-66; *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilât Albümü*, Ankara 1989; Hamdi Mert, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'nin Manevî Hayatındaki Yeri, Resmî Statü ve Fonksiyonu", *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (Tebliğ ve Tartışmalar)*, Ankara 1991, s. 413-435; H. Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Döneminde Din Devlet İlişkileri*, İstanbul 1991; *Diyanet İşleri Başkanlığı 1991 Yılı İstatistikleri*, Ankara 1992; Ramazan Boyacıoğlu, *Hilâfetten Diyanete* (doktora tezi, 1992), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Davut Dursun, *Siyasi-İdari Sistemle İlişkiler Açısından Din Bürokrasisi*, İstanbul 1992, s. 175-216; Bahri Savcı, "Diyanet İşleri Teşkilâtının Gelişmeleri", *SBFD*, XXII/3 (1967), s. 85-102; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eğitim ve Yayın Hedefleri", *Diyanet Dergisi*, XXV/1, Ankara 1989, s. 91-95; İştâ B. Tarhanlı, "Laik Türkiye Devletinde Diyanet İşleri Başkanlığı", *Bilgi ve Hikmet*, sy. 1, İstanbul 1993, s. 96-113; Ebû'l-Ulâ Mardin, "Kadı", *İA*, VI, 45-46.

İRFAN YÜCEL

DİYANET VAKFI (Türkiye Diyanet Vakfı)

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın
verdiği hizmetleri
desteklemek amacıyla
1975 yılında kurulan vakıf.

Osmanlılar'ın son döneminde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti zamanında din ve vakıf hizmetleri Şer'iyye ve Evkaf Nezâreti'ne bağlı idi. Aynı teşkilât içinde yer aldıklarından vakıflar din hizmetlerine malî destek sağlar, dinî müesseseler de hayır maksatlı vakıfların kurulmasını ve halkın bunlara bağış yapmasını teşvik ederdi. Cumhuriyet döneminde din ve vakıf hizmetlerinin birbirinden ayrılması vakıfların gelişmesini olumsuz yönde etkilemiş, ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vakıfların malî desteğinden mahrum kalmasına sebep olmuştur. Devlet bütçesinden ayrılan tahsisat ise yetersiz kalmış, bir vakfın aracılığı olmadan devlet daireleri bağış kabul edemediği için hayır sever halkın maddî desteğinin sağlanması konusunda da bir boşluk meydana gelmiştir. Bu boşluğu doldurmak üzere 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hak-